

Лидија КОВАЧЕВА

КУЛТОТ НА МРТВИТЕ ВО СТАРОГРЧКАТА И ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Клучни зборови:

Култот на мртвите, Стари Грци, македонска народна традиција, погребни обичаи, погреб

Апстракт: Овој труд е насочен кон споредбено анализирање на погребите, симболичкото восприемање на погребните обичаи и народните верувања за истите, меѓу старогрчката и македонската народна традиција. Преку паралелните толкувања, целта е да се прикажат сличностите и разликите во погребните магиско – обредни дејства меѓу овие две народни традиции, кои започнуваат веднаш по настапување на смртта на некој од блиските и следат сè до нивното погребување. Преку споредбената анализа на погребните обичаи меѓу старогрчката и македонската народна традиција, покрај сличностите и разликите, на овие територии ќе се забележат и рудиментите од погребните обичаи практикувани во минатото, некаде видоизменети како резултат на современите сфаќања, а во некои рурални средини се речиси идентични како и во времето кога се појавиле.

Едни од најстарите евиденции на човековата култура се церемониите наменети за починатите, меѓу народите познати под терминот *погреб*. Погребите се составени од погребни ритуали кои во себе содржат комплекс верувања и магиско – обредни дејства, исползувани за помен на починатите од страна на народот. Секоја народна традиција практикува одредени погребни дејства, кои иако во одредена мера соодветствуваат со обредните дејства на другите народи, сепак, според некои свои одредени карактеристики ја одбележуваат дадената народна традиција. Оттаму, верувањата и ритуалите, преточени во народните обичаи се толкуваат и како чувари на идентитетот на еден народ.

Идеите за поврзаноста на народните верувања за починатите со погребните обичаи често се нејасни. W. Burkert,¹ како причини за нивната поврза-

ност ги издвојува: необјаснетиот страв и страхопочитта кон мртвите; психолошката димензија што ја прикажува емотивноста при губењето на некој близок и социјалната димензија, каде што заедницата, преку демонстрирањето на погребните ритуали, ја докажува кохезијата на групата и нивната претстава за заедништво, зацврстени по пат на семејна солидарност.

Во старогрчката народна традиција, во прво време не може да се говори за култот на мртвите. Според археолошките ископувања во Микена може да се заклучи дека култот на мртвите во микенското време не постоел, без оглед дали се работело за некој почитуван граѓанин или владетел. Материјалните останки не говорат за ритуални дејства што се повторувале во пропишани интервали, туку за обични ритуали изведувани за време на погребите.²

Промените во верувањата за покојниците и погребните обичаи настапиле во периодот по згаснувањето на микенската цивилизација во XII в.пр.н.е. Обичните ритуали што ги практикувале за време на погребите, со текот на времето преминале во навики и влегле во сферата на честа употреба, сè додека сите членови од заедницата не се приспособиле и не почнале да ги сметаат за нешто неопходно. Кога на ваков начин членовите од една заедница ќе се соживеат со своите навики и потоа според нив ќе живеат и работат, тогаш тие навики преминуваат во обичаи.³ Обичаите за подготвувањето на починатиот пред неговото погребување, како и самиот чин на погребување, извршувани од страна на семејството и најблиските, се познати уште и како *култ на мртвите*.

¹ Burkert, W. (1985) 190.

² Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 22.

³ Ѓорђевић, Р. Т. (1930) 22.

Според Платон, кога умира некое живо суштество, всушност му умира телото, кое напуштено од душата се распаѓа. Смртта претставувала чин на издвојување на бесмртната душа од мртвото тело.⁴ Оттаму, Старите Грци изобилувале со впечатливи методи за погребување и верувале дека доколку не се овозможи соодветен погреб со соодветни ритуали, тогаш на душата на покојникот и била предодредена судбината да страда и да талка меѓу световите, сè додека сопствените *rite de passage* во подземниот свет целосно не завршат.

Се издвојуваат пишаните записи кај Хомер кои сведочат за постоењето на култот на мртвите на територијата на Стара Грција, датирани од пред класичниот период (VIII в.пр.н.е.). Иако во реалниот свет на Старите Грци погребните обичаи биле ползувани исклучиво од страна на жените, во *Илијада*⁵ се забележува приказот за погребните обичаи ползувани од страна на мажи, прикажан преку описот на погребувањето на Патрокло. Шематски, овие обичаи може да се поделат на три главни случувања:

- *Објавување на смртта*. Ахил, во моментот кога дознал за смртта на својот љубен пријател Патрокло, преку главното случување на отсекување на косата, посипување црн пепел врз главата и лицето, како и лежење и валкање во прашина, започнал со демонстрирање на ритуалот на жалење. Овој настап на болка, жалење и загуба бил првиот знак за препознавање на трагичната случка и бил проследен со гласен плач и длабоки воздишки од страна на присутните.⁶

- *Оплакувањето*, како дел од погребните обичаи, настапувало веднаш по *објавувањето на смртта* и било проследено со подготвување на телото на покојникот. За оплакувањето на Патрокло бил задолжен неговиот најблизок пријател Ахил, додека жените биле одговорни за исполнувањето на тажачките. Единствено и само Ахил смеел да го допре мртвото тело на својот пријател, да му ги исчисти раните со солена вода, да му го премачка телото со животинско масло за да може полесно да гори и да го облече во ленена мртовечка кошула.⁷ Во текот на ноќта Ахил излевал леанка со вино и ја повикувал душата на Патрокло.⁸

- *Достојниот погреб*, како свечен чин на последно збогување со покојниот пријател, започнувал со носење на телото на покојникот во процесија од домот до местото каде што требало да го запа-

лат. Со пристигнувањето на определеното место, најблиските пријатели на Патрокло со ритмичко движење во вид на кружен танц го опколиле неговото мртво тело, а Ахил со чинот на поставување на своите раце врз мртвото тело на својот пријател го започнал погребното тажење. Потоа најблиските другари на Патрокло го поставиле неговото мртво тело на клада, додека Ахил цело време го држел за рака. Додека телото горело, напред, пред кладата, војската се движела во ритам на танц и своите последни зборови ги упатувала кон својот покоен пријател. Пред телото да биде проголтано од пламенот, Ахил постојано го извикавал името на својот сакан соборец Патрокло. Откако телото изгорело, ги собрале коските, ги ставиле во убав ковчег, го закопале во гроб направен од многу камења и му го обележале гробот. По погребната церемонија следувале натпревари организирани од Ахил во чест на неговиот покоен пријател.⁹

Во краткиот осврт на погребот на Патрокло се забележува дека стандардната практика на посмртните обичаи не се ползува од страна на жените, туку од страна на Ахил и неговите другари. Овој приказ на изземање на традиционалноста кај Хомер, пред сè, се должи на прикажувањето на митски ритуал во епска песна, каде што поврзаноста на мажите со погребната церемонија ја дава интенцијата за славењето на херојската фигура на Патрокло. Иако дадениот приказ во *Илијада* не соодветствува со традиционалното исполнување на погребните обичаи во старогрчката народна традиција, сепак ни ги предочува разните фази од погребните обичаи што се практикувале на територијата на Стара Грција за време на преткласичниот период.

Со текот на времето погребните обичаи во Стара Грција се менувале, надополнувале и продлабочувале, така што во класичниот период станале основа во продолжувањето на *погребниот култ*, знаен уште како *култ на мртвите*. Погребните обичаи во овој период, исто така, шематски може да се поделат на три главни случувања:¹⁰

- *prothesis*, бдење врз мртвото тело на покојникот. Жените ги затворале очите и устата на покојникот, го миеле телото и го мачкале со миризливо масло, потоа го облекувале во мртовечка кошула, го крунисувале, го положувале телото на покојничкиот одар и го покривале, на крај го украсувале со цвеќиња и телото било изложено еден ден.

- *ekphora*, изнесување на телото на покојникот надвор од домот, што следувало по периодот на

⁴ Митевски, В. (2005) 67.

⁵ Хомер, *Илијада*, Препев, предговор, увод и објасне- нија, Петрушевски, М. Д. (1982) XVIII, XIX, XXIII.

⁶ *ibid*, (1982) XVIII.

⁷ *ibid*, (1982) XIX.

⁸ Rode, E. (1991) 21.

⁹ Хомер, *Илијада*, Препев, предговор, увод и објасне- нија, Петрушевски, М. Д. (1982) XXIII.

¹⁰ Ковачева, Л. (2009) 77-78.

бдење врз мртвото тело. Во преткласичниот период изнесувањето на телото се случувало третиот ден пред изгрејсонце, додека во класичниот период се изнесувало еден ден по неговото изложување, исто така пред изгрејсонце.¹¹ Телото на покојникот во погребна процесија се носело до гробот со мртвечка кола влечена од коњ или масга, или пак на мртвечка носилка.

- *погребување*: копање на гробот и ставање на телото или пепелта на покојникот во гробот заедно со предметите од керамика, накитот, вазните и друг имот што го поседувал покојникот.

За време на класичниот период од голема важност било покојниците да ги добијат вообичаените обичаи за време на погребувањето, но исто така, од голема важност било тие обичаи да бидат спроведени од соодветни раце. Одговорноста за погребувањето била на товар на семејството на покојникот, т.е. на неговите деца, кои морале да ги погребат своите починати родители во согласност со народните обичаи, бидејќи во спротивно се сметало дека ги прекршиле своите должности кон нив.¹² Загарантираноста на соодветното спроведување на погребните обичаи била причина поради која човекот, доколку немал син, посвојувал.¹³ Во старогрчката народна традиција должноста на секоја жена во семејството била да го подготви телото на покојникот за погреб. Присуството на жените било законски ограничено. Во куќата на покојникот смееле да присуствуваат најмногу пет жени и две девојки и тоа: мајката, жената, ќерките и сестрите,¹⁴ а од најдалечните, внуките. На останатите подалечни роднини, како и на жените што не биле во крвно сродство со покојникот не им било дозволено присуството.¹⁵ Според Демостен, само жените што имале над 16 години или пак биле многу блиски роднини со починатиот, смееле да учествуваат во погребните обичаи и на самиот погреб.¹⁶

Исто како и во преткласичниот период, и во класичниот период кај Старите Грци објавувањето на смртта било проследено со ритуал на жалење што започнувал со отсекување на косата, потоа посипување црн пепел врз главата и лицето, како и лежење и валкање во прашина. Пресечената коса во знак на жалост бил првиот знак за препознавање

на трагичната случка. Присутните биле облечени во црна или сива, а наместа се забележува и бела траурна облека.¹⁷ Настапот на жалење бил проследен со гласен плач и длабоки воздишки од страна на присутните.

И македонската народна традиција изобилува со мноштво верувања и обичаи наменети за починатите. Бидејќи смртта асоцира на деструкција на животот и настапување на мрак и темнина, народните заедници од најдалечните времиња преземале низа сложени магиско-обредни дејства, со цел да ги отстранат деструктивните причинители, а со тоа да ги заштитат своите членови од неповолни влијанија. Овие магиско-обредни дејства во македонската народна традиција се познати како аде-ти. Под *адет* се подразбира секое дејство, кое во определени ситуации треба да биде исполнето во согласност со традиционалниот церемонијал за доброто на луѓето.¹⁸ Верувањата во македонската народна традиција за покојниците и задгробниот живот се темелат врз верувањето дека мртвецот претставува *жив труп*, за кој чувствувале жал, почит и приврзаност, но истовремено и се плашеле од него и сакале да се заштитат. Бидејќи во македонските народни верувања, по смртта на човекот душата продолжува да живее во задгробниот живот, заедниците се труделе на починатите да им обезбедат вечен дом, каде што со низа ритуали и обреди живите можеле да влијаат врз судбината на мртвите. Обете народни традиции изобилуваат со низа обичаи и верувања околу подготвувањето на покојниците, кои започнуваат веднаш по настапувањето на смртта на некој од блиските и следуваат сè до нивното погребување:

- *Затворање на очите на покојникот*. Кај Старите Грци затворањето на очите на покојникот е со симболично значење „да не може никого да гледа и да мачи“, ¹⁹ додека, пак, во македонската народна традиција се верува дека покојник со отворени очи претставува лошо претскажување, т.е. кобење на нова смрт во семејството или на некој од роднините.²⁰ Обичајот за ставање железни монети на очите на покојникот не се забележува на територијата на Стара Грција. Овој обичај, како рудимент на древниот обичај практикуван во античка Македонија, од паганството е пренесен во христијанството, а се практикува и денес, во современото општество во Македонија и тоа во с.

¹¹ Фласелјер, Р. (2002) 89.

¹² *ibid*, (2002) 87.

¹³ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 148.

¹⁴ „Жените немаат право да влегуваат во домот на покојникот, ниту во процесијата да ги испраќаат до гробот, освен ако се блиски роднини, а најдалечни, внуци или братучетки“. Псевдо – Демостен, *Говор против Макаргат*, 43.

¹⁵ Фласелјер, Р. (2002) 88.

¹⁶ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 143.

¹⁷ Фласелјер, Р. (2002) 89.

¹⁸ Вражиновски, Т., Караџоски, В., Јовановска-Ризоска, С. (2006б) 55.

¹⁹ Rode, E. (1991) 25.

²⁰ Во гевгелиско очите на покојникот ги затвора најстариот член од семејството или некој од соседите, преку притискање со прстите на трепките. Тановић, С. (1927) 252.

Рапеш, Мариовско.²¹ Овој обичај, како задолжителен дел од погребните ритуали, се применува и денес во традициите ширум светот.

- **Обредно капење.** Во старогрчката народна традиција најчесто жената на покојникот или пак жените со кои бил во роднинска врска го извршувале обредното капење. За обредно капење се преферирало солена вода, а на покојникот загинат во битка, со солена вода му се чистеле раните,²² а телото се мачкало со миризливи масла.²³ Премачкувањето на телото со миризливи масла имало апотропејска цел: протерување на злите сили и демони, а воедно помагало и за побрзо горење на телото. Исто така, се практикувал и обичајот на премачкување на надгробните камења со масло.²⁴ Обредното капење во македонската народна традиција е со цел “покојникот да оди чист кај Бога”. Доколку е машко, чинот на капење го извршуваат мажи, а доколку е женско, жени. Во Мариовско најважната постапка во овој обреден чин е истурањето на водата во која е капен покојникот. Таа вода меѓу народот била наречена “мртовечка вода” и морала да се истури на места каде што никој не поминувал, бидејќи се верува дека доколку некој премине преку таа вода, ќе се разболи и ќе умре.²⁵ Во Гевгелиско, покојниците не ги капат туку мртвото тело го поминуваат со мокра крпа.²⁶ Во Тетовско при обредното капење се употребува пешкир, кој се остава покрај покојникот до следниот ден, а потоа, пред закопот, се врзува за крстот на гробот.²⁷ Во македонската народна традиција не е забележано премачкување на телото на покојникот со миризливи масла. Обичаите на обредното капење на покојникот, иако видоизменети, се пренесени во денешното современо општество и се спроведуваат не само на територијата на денешна Грција и Македонија, туку и меѓу народите ширум светот.

- **Обредно облекување.** Во старогрчката народна традиција покојникот го облекувале во мртовечка кошула во сива или бела боја (*endyma*), со должина до глуждот на нозете. Доколку починатиот бил војник, го облекувале во војничка наметка.²⁸ На

крајот целото тело на покојникот го обвивале со ленти и го замотувале во чаршаф, додека лицето му го оставале откриено.²⁹ Во македонската народна традиција, вообичаено, покојниците се облекуваат во нови алишта, но и во алишта што ги носеле додека биле живи, само под услов тие да се чисти и испрани.³⁰ Во Мариово постоел обичај што се задржал и до денешно време: секој човек во поодминати години, обично по завршувањето на шеесеттата година од животот, си подготвува по еден “такам”, комплет свечени, нови и неносени алишта.³¹ Во Тетовско постарите жители во текот на својот живот си подготвуваат алишта во кои ќе бидат облечени кога ќе починат: од ќебе, облека, чевли, чорапи, па сè до крпа со која ќе им се врзе вилицата.³² Употребата на обувки при подготвувањето на покојниците несомнено влече корени од најдалечното минато. Во античкиот период во Македонија, сандалите, како дел од личната гардероба на покојникот, често биле приложувани во гробовите како гробни дарови, со симболичко толкување дека, доколку покојниците на нозете носат сандали, полесно ќе пристигнат во задгробниот свет.³³ И денес како неизоставен дел од личната гардероба на покојникот, покрај облеката се и обувките. Во Тетовско, доколку покојникот на нозете има чевли со врвци, пред да го закопаат му ги одврзуваат врвците, со цел да не биде врзан и да може слободно да шета на „оној“ свет.³⁴ Во денешно време овој обичај за подготвување облека и обувки за умирачка речиси е исчезнат. Единствено се забележува во некои рурални средини во Македонија, бидејќи според поновите верувања, подготовката на овој вид облека претставува вид на кобење и несреќа. Затоа денес, во современото општество, во народните цивилизации во светот не се подготвуваат и чуваат облека и обувки за умирачка, туку тие се подготвуваат во момент кога ќе бидат потребни.

- **китење на покојникот.** Во старогрчката народна традиција китењето претставувало составен дел од погребните обичаи, за што сведочат многубројните археолошки наоди на разни скапоцености: прстени, белезии и ѓердани.³⁵ Во античкиот период се практикувало ставање дијадема на главата на покојникот, која го претставува достоинството кај човекот. Телата на жените покојнички ги кителе со обетки на ушите и ѓердан

²¹ Ристески, С. Љ. (1999) 66.

²² Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 143.

²³ Фласелјер, Р. (2002) 87.

²⁴ Burkert, W. (1985) 72.

²⁵ Ристески, С. Љ. (1999) 39.

²⁶ Исклучок се свештениците, каде што при смрт на некој свештеник телесното капење и облекувањето се извршува од страна на други свештени лица. Тановић, С. (1927) 252.

²⁷ Во с. Раотинце, Тетовско, се верува дека некои луѓе оваа крпа ја земаат за да прават магии. Боцева, Л. (2010) 71.

²⁸ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 143.

²⁹ Фласелјер, Р. (2002) 87.

³⁰ Тановић, С. (1927) 252.

³¹ Ристески, С. Љ. (1999) 40.

³² Боцева, Л. (2010) 69.

³³ Петковски, Р. (2007) 31.

³⁴ Боцева, Л. (2010) 75.

³⁵ Фласелјер, Р. (2002) 87-88.

на вратот. Доколку покојникот требало да се жени или тукушто бил оженет, го кителе со свадбен накит. Накитот вообичаено бил скроман. Косата на покојникот ја чешлале на истиот начин на кој ја носел додека бил жив.³⁶ Археолошките наоди откриени на локалитетите на територијата на Македонија, сведочат за многубројни откритија на камени, коскени, бронзени, железни, сребрени, златни и др. видови приврзоци (*амулети*), висулци, ѓердани, обетки, копчиња, токи, колани итн., кои секогаш, без исклучок се откривани во некрополите.³⁷ Оттаму обичајот на китење на покојникот на територијата на Македонија бележи континуитет од најдалечното минато, па сè до денешното современо општество. Во македонската народна традиција постои верувањето дека, доколку покојниците се погребат со бурма на рака, тогаш сопругниците ќе бидат заедно и на „оној“ свет. Доколку некој почине неженет/немажена, тогаш му се купува бурма и му се става на раката, во согласност со народните верувања, дека ќе си најде сопругник/сопругничка на „оној“ свет. Обичајот на китење на покојникот, иако видоизменет, претставува составен дел од погребните обичаи и е со истото симболичко значење како и во антиката: покојниците да бидат лични и уредни и на „оној“ свет.

- **Врзување на устата на покојникот со марама.** За постоењето на овој обичај на територијата на Стара Грција сведочат откриените доцномикенски саркофази и погребните вази датирани од геометрискиот период.³⁸ Како неизоставен дел од овој обичај било ставањето ковани пари во устата на покојникот пред да му ја врзат.³⁹ Според верувањата во старогрчката традиција, покојникот со таа паричка му плаќал на чунарот Харон за да го превезе преку Стиг, реката на заборавот. Според верувањата, Харон секогаш наплатувал за своите услуги. Оние што немале да платат, вечно талкале по крајбрежјето на реката не можејќи да ја преминат или, пак, се враќале назад за да ги прогонуваат своите семејства што ги погребале без достоинство. Потоа жените со ленена марама (*othonai*) ја врзувале главата на покојникот околу брадата, или пак ја оставале неврзана зад главата,

т.е. на тилот. Целта била да ја заштитат вилицата да не се отвори, верувајќи дека доколку устата се отвори, душата (*psyche*) повторно ќе се врати во телото на покојникот. Верувале дека отворената вилица значи ослободување на душата и фаќање на последниот здив од устата на оној што умира.⁴⁰ Марамата што се употребувала за оваа намена била изработена од лен, кој според верувањата на Старите Грци бил култно чист, бидејќи не бил од животинско потекло, за разлика од волната, која била од животинско потекло и се сметала за култно нечиста.⁴¹ Обичајот на врзување на устата на покојникот со марама или т.н. „врзалка“ и денес се практикува меѓу македонскиот народ, како задолжителен дел од погребните обичаи. Во македонската народна традиција постои верувањето дека, доколку устата на починатиот не се врзе или пак таа е поднасмеана, во тој случај претставува кобење или претскажување нова смрт на некој од блиските. При чинот на погребување марамите со кои се врзани вилицата, рацете и нозете на покојникот не смее да се одврзат, туку треба да се извлечат и да се фрлат во гробот, но според народните кажувања, тие најчесто останувале кај некоја од домашните или комшиските жени, кои ги користеле за правење магии. И денес на македонска почва е честа употребата на оваа марама или т.н. „врзалка“ при судските процеси, каде што луѓето при судењето наоѓаат можност да ги погледнат судијата или сведоците низ врзаната марама верувајќи дека „ќе ги врзат“ и дека нема да можат да зборуваат, со желба *колку ќе зборне мртвецот, толку да зборне...*⁴² Покрај устата, се врзувале и нозете. Тука, исто така, се повторува мислењето покојникот да не се врати назад меѓу живите. Во однос на вметнувањето на паричка во устата на покојникот се забележува одредена историчност меѓу старогрчката и македонската народна традиција, но само во обредната постапка, а не и во мотивот. Во Гевгелиско се забележува обичајот на вметнување сребрена пара во устата на покојникот, која со големо внимание се бара по раскопувањето на гробот по 4-5 години, а со цел лекување од уплав.⁴³ Обичајот на врзување на устата на покојникот со марама од доцномикенското време, преку паганството е пренесено во христијанството, а се практикува и денес во современото општество на целата територија на денешна Грција и Македонија. Овој обичај од минатото е неизменет до денешен ден.

³⁶ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 144.

³⁷ Повеќе за античкиот накит во Македонија, види Битракова – Грозданова, В. (1998) *Антички накит во Македонија VI в.пр.н.е. – VI в.н.е.*, Скопје.

³⁸ Burkert, W. (1985) 192.

³⁹ Ставањето паричка во устата на покојникот се поврзува со обичајот кај Старите Грци за користењето на усната празнина како паричник, за што во повеќето свои дела сведочат Аристофан (Жените во народното собрание, 818; Оси, 609; Птици, 503) и Теофраст, Карактери, 6.

⁴⁰ Rode, E. (1991) 25.

⁴¹ Чајкановић, В. (1924) 139-142.

⁴² Ристески, С. Љ. (1999) 66-67.

⁴³ Тановић, С. (1927) 253.

- **Подготовка на мртвечкиот одар.** Во старогрчката народна традиција телото на покојникот се изложувало на одар поставен во тремот на куќата, положено со нозете свртени кон вратата.⁴⁴ Одарот претставува постамент изработен од штица со високи ногарки, легло во вид на трпеза, кревет или *kline*, обложен со мртвечко платно (*stroma*). Овенчаната глава на покојникот почивала на перница (*proskephalaia*), а телото го покривале со покојничка прекривка (*epiblemata*). Покојникот бил легнат со нозете насочени налево, најверојатно кон вратата.⁴⁵ Сцената на која има претставено покојник положен на одар може да се забележи на голем број насликани вази, *лекити*, вид на високи вази со бело дно, кои се поставувале пред одарот.⁴⁶ За овој обичај во македонската народна традиција се наврќаме до обичајот на полагање на смртникот на земја, обичај што бил присутен на македонската почва сè до 30-те години од минатиот век, кога покојниците ги “положувале” на земја, т.е. одарот се правел директно на земја, според народните верувања дека ќе добие прошка од земјата, ќе се ослободи од гревовите, полесно ќе умре и душата полесно ќе замине во земјата.⁴⁷ Денес одарот се прави врз една од домашните маси врз која едноподруго се става рогозина, черга или килим и на крајот се прекрива со чаршаф.⁴⁸ Во македонската народна традиција покојникот се полага со главата кон запад, рацете му се поставуваат на градите во положба на крст, т.е. се прекрстуваат, а во дланките му се вметнува марамче и свеќа којашто треба да изгори.⁴⁹ Во македонската народна традиција, но и во традициите на другите народи, постои верувањето дека огнот и чадот имаат апотропејска моќ и можат да ги протераат злите и нечисти сили. И денес на територијата на Македонија, како чин на прочистување се забележува обичајот на кадење темјан низ целата куќа веднаш по објавувањето на смртта на некој од домашните.⁵⁰ Христијанската Црква во своите обреди употребува свеќа и темјан, кои, всушност, претставуваат оган и чад. Се претпоставува дека христијанската Црква го усвоила тој обичај и го усовршила.⁵¹

⁴⁴ Фласелјер, Р. (2002) 88.

⁴⁵ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 144.

⁴⁶ Според Р. Фласелјер се забележува и сцена на изложување на покојникот на одар поставен надвор од куќата, околу кој се собирале жени, кои со чадори за сонце и ладала го штителе мртвото тело од сонце и муви. Фласелјер, Р. (2002) 88.

⁴⁷ Ђорђевић, Р. Т. (1938) 470.

⁴⁸ Тановић, С. (1927) 252.

⁴⁹ Боцева, Л. (2010) 73.

⁵⁰ Тановић, С. (1927) 252.

⁵¹ Barjaktarević, M. (1958) 8.

- **Обичајот на китење на покојникот со цвеќиња.** Во обете народни традиции се забележува обичајот на овенчување на главата на покојникот, за што сведочат мноштвото златни венци пронајдени во гробовите од хеленистичко и римско време.⁵² Во Леринско и денес, доколку се работи за младо момче или неженет покојник, се забележува обичајот на овенчување на главата на покојникот со цветен венец, со симболичко значење „да се ожени на оној свет“. Како дел од погребните обичаи во оваа рурална средина, а поврзани со младите покојници, се и ставањето бели цветови врз телото на покојникот. Доколку се случи некој да донесе цвеќе во друга боја, една од жените го зема тоа цвеќе и го трга настрана. Во македонската народна традиција постои верувањето дека покојникот за време на своето патување до рајот, на секој што ќе го запре со цел да го залаже и да го одврати од патот, му фрлал по една китка цвеќиња.⁵³ Оттаму, како неизоставен дел од погребните обичаи е и ставањето на цвеќиња покрај мртвото тело на покојникот, како вид гаранција дека покојникот со помош на цвеќињата нема да скршне од патот кон рајот. Денес во современото општество, во народните традиции низ светот носењето цвеќиња на покојникот и поставувањето венци од цвеќиња покрај гробовите, како составен дел од погребните обичаи, повеќе се доживува како чин на пиетет, отколку од некој симболички аспект.

- **Чувањето на починатиот** во старогрчката народна традиција е познато под името *prothesis*, *бдење*, како прв дел од погребниот ритуал. Кај Хомер чувањето, т.е. бдењето можело да потрае неколку дена. Во подоцнежниот период телото на починатиот било изложено во домот и можело да се гледа ден или два, за на крајот да се ограничи само на еден ден. Платон препорачувал чувањето на покојникот да трае онолку долго колку што е потребно за да се утврди смртта,⁵⁴ додека законот на Солон одредувал телото на покојникот да се изнесе од домот дента по смртта. Мажите му оддавале почит на покојникот допирајќи го со десната рака, додека присутните жени гласно тажеле со обредни песни (*ololigé*).⁵⁵ Овој обичај како неизоставен дел од погребните обичаи се практикува и на македонската почва. Доколку некој почине вечерта до дванаесет часот, го погребуваат утредента, а доколку почине по полноќ или во утринските часови, го погребуваат истиот ден. Во куќата покојникот се изложува на одар и тој преку ден не се

⁵² Петковски, Р. (2007) 30.

⁵³ Тановић, С. (1927) 253.

⁵⁴ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 144.

⁵⁵ Фласелјер, Р. (2002) 88-89.

покрива, додека за време на ноќните часови му се покрива лицето со чаршаф. Во текот на ноќта тој мора да биде чуван, т.е. покрај него да седи барем едно будно лице од присутните, да бдее над него, во согласниот со народните верувања дека, доколку сите спијат во куќата и никој не го чува, тој може да се повампире и да побегне. Присутните во знак на жалост се облекуваат во црна или темна облека, а во повеќето рурални средини во Македонија жените на главата си ставаат и црни шами. Жените од семејството на починатиот не ја мијат косата туку само ја чешлаат, додека мажите следните 6 недели ниту се бричат, ниту се потстрижуваат.⁵⁶ Иако видоизменет, обичајот на чување или бдење на покојникот и денес се практикува на територијата на Грција и на Македонија. Овие две народни традиции се совпаѓаат во овој обичај од аспект на времетраењето; чувањето да не трае повеќе од 24 часа.

- **Тажачките песни** спаѓаат меѓу најстарите песни поврзани за погребните обичаи и обреди, со кои се плачело и тажело над покојникот. Оплакувањето, термилошки означено како “редење” или “тажење”, претставува форма на произнесување жал низ мелодиско контактирање со починатиот.⁵⁷ Преку тажачките песни што се јавуваат како плод на моментната импровизација се изразува жал за починатиот, се фалат неговите квалитетите, се опишува причината и начинот на смртта и др.⁵⁸ Во старогрчката народна традиција, преку тажачките, како вид традиционално оплакување, му се оддавала последната почит на покојникот. Самиот чин на тажење започнувал со очајнички пискот и плач, придружуван со кубење на косите, удирање по градите и гребење по слепоочниците. Се тажело во домот, потоа во процесија и покрај самиот гроб. Во исполнувањето на тажачките роднините се онесвестувале од болка, си ги сечеле косите, истурале пепел врз главите, се валкале по прашина и носеле валкани алишта.⁵⁹ Тажачките можеле да бидат изнудени, купени, т.е. пеени од страна на професионални оплакувачи (*threnos*). Во преткласичниот период биле пеени во хор, додека во класичниот период тажачките наречени *kommoi* биле пеени по ред, најпрвин пејачот, а потоа хорот.⁶⁰ И во македонската народна традиција се забележува присуството на тажачките за време на погребните обичаи. Таа смее да биде изведена само откако ќе се раздени, а никако во ноќните часови, посебно во “глува доба”, бидејќи може “да намами некои

демонски суштества кои шетаат низ ноќта”. Можат да бидат исполнувани од страна на жените, но и од страна на мажите. Најчесто тажат седнати пред покојникот додека е во куќата, покрај гробот - стоејќи свртени кон покојникот, а кога се тажи на помен, се тажи врз сликата на покојникот или некој предмет што го поседувал за време на својот живот: облека, накит, оружје и сл.⁶¹ Во македонската народна традиција жените ги оплакуваат починатите подолго време од мажите. Мажите не смееле јавно да ја искажат својата болка плачејќи и гласно лелекајќи.⁶² Искажувањето на неизмерната болка на домашните жени преку плач и лелек е речиси идентично во овие две традиции. Единствена разлика се купените или пак изнудените тажачки кај Старите Грци, кои не се забележуваат во македонската народна традиција. Во христијанството тажачките преминуваат во молк, кој трае до денес.

- **Канење на погреб.** Во старогрчката народна традиција кога некој ќе починел, биле известувани неговите роднини и пријатели. На погребот учествувале само мажите и жените кои биле во крвно сродство со покојникот и со неговите најдобри другари. Поради изобилството обичаи што го следеле погребот на покојникот, трошоците биле многу големи. На крајот од времето на Солон, законодавците имале за цел да ги регулираат варварските излеви на болка, да ги ограничат луксузот и расипништвото за погребите и принесувањето на жртвите, кои во старите времиња немало граница и за кои се сфатило дека се беспелни. Лимитот бил насочен кон бројот на учесниците во погребната процесија, типот на жртви што се принесувале и видот на гробниот споменик.⁶³ Оттаму, забраната за присуство на туѓинци на погребите во старогрчката народна традиција не била од религиозна, туку од чисто економска причина.⁶⁴ Трошоците не го вклучувале опремувањето на гробот, така што многу гробови останале недовршени.⁶⁵ Во македонската народна традиција се канат роднини, соседи, пријатели. Никој не оди непоканет на погреб. Должност и право да учествуваат на погребот имаат директното семејство на покојникот и најблиските крвни сродници, а сè што е надвор од ова, може да учествува само со покана. Ваквото сфаќање е многу старо и влече корени од далечното минато на индоевропските народи, каде што погребот претставувал детал

⁵⁶ Тановић, С. (1927) 253-255.

⁵⁷ Ристески, С. Љ. (1999) 169-173.

⁵⁸ Пенушлиски, К. (1968) 20-21.

⁵⁹ Burkert, W. (1979) 192.

⁶⁰ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 144-147.

⁶¹ Вукановић, Т. (1935) 93-99.

⁶² Вражиновски, Т., Караџоски, В., Јовановска-Ризоска, С. (2006) 194-195.

⁶³ Burkert, W. (1979) 194.

⁶⁴ Чајкановић, В. (1924) 143-144.

⁶⁵ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 143.

од домашниот култ ограничен само на семејството, со карактер на семејна мистерија, недостапен за туѓинците. Се верувало дека покојникот при-ма жртва само од своите, додека присуството на туѓинците нема да биде пријатно за душите на предците и ќе го наруши нивниот мир.⁶⁶ И во денешното современо општество во народните цивилизации ширум светот, погребот се доживува како чиста семејна работа, па оттаму е и ограничувањето на присуството на семејството и на лицата што ќе ги покани тоа.

- **Гробот** во старогрчката и во македонската народна традиција се копа на денот на самиот погреб. На територијата на стара Грција гробиштата биле лоцирани надвор од градските бедеми и на нив посмртните останки се погребувале со закопување (*инхумација*) или, пак, телото првин се горело на клада (*кремирање*),⁶⁷ а потоа пепелта и коските се собирале во шамија. Кога телото било кремирано, се користело вино за гаснење на погребниот оган. Роднините ја собирале пепелта и ја ставале во урни, кои ги закопувале под земја. Во старогрчката народна традиција се забележува обичајот на земање мера на покојникот со црвен волнен конец, а потоа, според должината на конечот се копал гробот, кој не смеел да се остави празен преку ноќ.⁶⁸ И во македонската народна традиција се забележува обичајот на земање мера на покојникот и тоа во Тетовско, при што мајсторот со врвца го мерел покојникот и со таа мера му правел сандак, а потоа ја давал врвцата на гробарите за да ископаат гроб по мера.⁶⁹ Се забележува и обичајот на земање мера за секој нов гроб со помош на прачка или трска, со кои се мери должината на покојникот и според истата се копа гробот. Меѓу народот постои верување дека доколку прачката со која му е земена мера на покојникот не се фрли и не се закопа во гробот, може да се случи некој некому да му ја измери сенката, така што “мерениот” човек наскоро може да се разболи и да умре. Според македонските народни верувања, гробот не смее да се остави да преноќи, бидејќи ако биде прескокнат од мачка или куче покојникот може да се повампери. Оттаму, гробот се копа истиот ден кога се врши погребувањето, а откако ќе се ископа, па сè до положувањето на сандакот во гробната дупка, се задолжува лице што го чува гробот до крајниот чин. Во денешното современо општество и во обете народни традиции, во голема мера се забележува истородност во однос на копањето гроб на денот на закопот.

- **Погребот** во обете народни традиции се смета за строго семејна, приватна работа. Во старогрчката народна традиција погребниот чин (*Ekhpora*) започнувал со изнесувањето на телото на покојникот надвор од домот, по периодот на бдење. Во класичниот период, следствено законот на Солон,⁷⁰ телото се изнесувало еден ден по неговото изложување, исто така пред изгрејсонце, следствено народните верувања дека смртта би можела да ги извалка сончевите зраци. Телото на покојникот се пренесувало со мртвечка кола влечена од коњ или носено на мртвечка носилка, која била придружувана со носачи на носилките (*klimakphoroi*), носачи на телото на покојникот (*mekrophoroi*), погребувачи на телото на покојникот (*nekrothaptai*) и копачи на гробови (*tapheis*).⁷¹ Процесијата ја предводела жена која во рацете носела жртвен сад со леанка, по неа оделе мажите, а по нив жените што биле во најблизок род со покојникот⁷² и свирачите на авлос.⁷³ По пристигнувањето крај гробот се започнувало со излевање леанка со течност (*choe*), со симболичко толкување дека умрените се *жедни*⁷⁴ и со консумирање храна (*perideipnon*).⁷⁵ На крајот на погребните церемонии, жените први го напуштале местото и си заминувале во домот со цел да ја подготват гозбата што се одржувала во чест на покојникот. Мажите останувале да ги завршат подготовките околу гробот, врз кој на крајот се поставувале едноставни надгробни камења. По погребот семејството и пријателите на починатиот се собирале на гробот за да ги изведат вообичаените церемонии преку принесување свети жртви на третиот ден (*ta trita*) и на деветтиот ден (*ta enata*).⁷⁶ Крајот на жалењето се одбележувал на триесеттиот ден по закопот со ритуал познат како *ta nomizomena*, на кој било изведувано и оплакување, по кое семејството на починатиот продолжувало со нормален живот.⁷⁷

⁷⁰ „Покојникот нека биде изложен во куќата, по желба на семејството. Мора да се изнесе утредента, пред осамнување.“ Антифон, За кореутот, 34.

⁷¹ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 145.

⁷² Фласелјер, Р. (2002) 89.

⁷³ Aulos, дувачки инструмент во вид на цевка. Дуев, Р. (2009) 66-67.

⁷⁴ Жртвената понуда на пијалак што се излевал во чест на мртвите (*choai*), смеша од јачменова чорба, млеко, мед, отстоено вино и специјално масло, како и крв од жртвувани животни, за кој се претпоставува дека е правен на гробовите. Burkert, W. (1979) 39-52

⁷⁵ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 145.

⁷⁶ За церемонија на деветтиот ден не се знае ништо, освен дека била спомената во законот без никакво дополнително објаснување, што асоцира на тоа дека овој ритуал во тоа време бил многу добро познат меѓу народот. Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 147.

⁷⁷ Kurtz, C. D., Bardman, J. (1971) 147.

⁶⁶ Чајкановић, В. (1924) 145.

⁶⁷ Burkert, W. (1979) 191.

⁶⁸ Чајкановић, В. (1924) 141.

⁶⁹ Боцева, Л. (2010) 76.

Гозбата и жртвите наменети за покојникот завршувале на годината од неговата смрт.⁷⁸ Погребната постапка во македонската народна традиција започнува со изнесување на телото на покојникот од куќата и негово пренесување до гробиштата. Покојникот се изнесува со нозете напред, поради верувањата дека доколку се изнесе со главата напред тој повторно ќе се врати во домот. На македонската почва до триесеттите години од минатиот век не се користеле сандаци за погребување на покојниците, туку покојникот бил носен на раце со “носила” направени од две подолги прачки на кои попречно биле поставени неколку гранки или пак биле испреплетени со ортома или мрежа.⁷⁹ Со текот на времето носилата се заменети со сандаци изработени од дрвени штици, а во поново време со декорирани и украсени ковчежи. Во македонската народна традиција телото на покојникот секогаш се носи на раце, при што носачите се менуваат, како чин на одолжување на покојникот за нешто што за време на неговиот живот му останале должни. За време на процесацијата, следствено на народните верувања дека „патот до рајот е долг“, поворката на патот до гробиштата застанува трипати да се одмори. Со пристигнувањето на поворката кај гробот, од страна на попот се чита кратка молитва и покојникот се положува внатре, а сите присутни пред да си заминат, фрлаат три ракатки земја служејќи се со говорната формула „лесна ти земја!“, како чин на последно збогување. Гробот го закопуваат истите лица што го откопале, а останатите пред да си заминат си ги мијат рацете на чешмите поставени на гробиштата, како чин на прочистување во согласност со народните верувања: болеста да остане во гробот.⁸⁰ Како дел од погребните обичаи се и раздавањето храна на присутните од која прво како света жртва му се принесува на покојникот и вино, кое, исто така преку чинот на леанка прво се излева во негова чест. Исто во обете традиции се забележуваат помени за покојникот кои се одржуваат на третиот, деветтиот, четириесеттиот ден, како и на шест месеци и една година по смртта на покојникот, на кои, исто како и за време на погребот, се раздава храна и пијалак за душа на покојникот, помени кои според народните верувања треба да ја обезбедат фазата на успешно преминување на покојникот на „оној“ свет.⁸¹

ЗАКЛУЧОК

Како главен мотив во оформувањето на култот на мртвите кај древните народи се издвојува стравот, произлезен од верувањата за враќањето на душите на покојните предци во светот на живите и нивното страдање и талкање меѓу световите доколку не им е спроведен соодветен погреб. Стравот што го чувствувале кон покојниците, повеќе како страв од таинственост отколку антагонизам, придонесол за појава на низа погребни магиско-обредни дејства и впечатливи методи за погребување познати како *култ на мртвите*, чија цел била заштита на заедницата од деструктивните причинители и неповолните влијанија. Настанувањето на култот на мртвите во старогрчката и во македонската народна традиција, преточен во низа верувања и обичаи исползувани за време на погребните церемонии, се должи на чинот на умирање, сфатен како процес на преминување на покојникот од едно во друго егзистенционално ниво. Традиционалниот архетип на старогрчката и на македонската народна традиција изобилува со низа обичаи и верувања околу подготвувањето на покојниците, кои започнуваат веднаш по настапувањето на смртта и следуваат сè до чинот на погребувањето. Погребните обичаи и во обете народни традиции може да се поделат на: бдење врз телото на покојникот (*prosthesis*); изнесување на телото на покојникот надвор од домот и носење до гробното место во процесација, т.е. погребна поворка (*ekphora*) и копање на гробот и самиот закоп.

Повеќето од старогрчките погребни обичаи, како и оние во македонската народна традиција, може да се поврзат со оние што се практикувале кај други народи во други времиња. Иако се добива впечаток дека древните погребни обичаи се заборавени, сепак тие го доживеале својот развој онолку колку што можеле, со цел да ги задоволат живите и истовремено да дадат експресија на човековата тага и болка, воодушевување, па дури и надеж. И во старогрчката и во македонската народна традиција, неминовен е заклучокот дека старите верувања и обреди се присутни и денес на овие простори, некаде видоизменети како резултат на современите сфаќања, а во некои рурални средини се речиси идентични како и во времето кога се појавиле. Несомнено е дека обете народни традиции изобилуваат со голем број погребни обичаи, кои иако во одредена мера соодветствуваат во обредните дејствија, сепак, македонските погребни обичаи според некои свои одредени карактеристики ја одбележуваат македонската народна традиција и се толкуваат како чувари на идентитетот на македонскиот народ.

⁷⁸ Фласелјер, Р. (2002) 90.

⁷⁹ Ристески, С. Љ. (1999) 76-82.

⁸⁰ Тановић, С. (1927) 255-256.

⁸¹ Ковачева, Л. (2009) 122-123.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- **Barjaktarević, M.** (1958) *Religija i praznoverje*, Izdavačko preduzeće "Rad", Beograd.
- **Битракова - Грозданова, В.** (1998) *Антички намит во Македонија VI в.пр.н.е. – VI в.н.е.*, Скопје.
- **Боцева, Ј.** (2010) *Обичаите и верувањата во с. Раотинце, Тетовско во XX и XXI век*, Одбранет, необјавен магистерски труд, Институт за македонска литература, УКИМ, Скопје.
- **Burkert, W.** (1985) *Greek Religion*, Cambridge, Massachusetts.
- **Burkert, W.** (1979) *Structure and History of Greek Mythology and Ritual*, Cambridge, Massachusetts.
- **Вражиновски, Т.** (2002б) Македонска народна митологија, *Народна традиција, религија и култура*, Матица Македонска, Скопје.
- **Вражиновски, Т., Карацоски, В., Јовановска - Ризоска, С.** (2006б) *Јозев Обрембски - значаен истражувач на народната култура на Македонците*, Матица, Скопје.
- **Дуев, Р.** (2009) *Музиката во микенскиот свет и Хомер*, Скопје.
- **Ковачева, Ј.** (2009) *Посмртните ритуали и есхатолошките претстави кај Старите Грци и во македонската народна традиција*, Каламус, Скопје.
- **Kurtz, C. D., Bardman, J.** (1971) *Greek burial customs*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- **Митевски, В.** (2005) *Платоновото учење за душата*, Матица Македонска, Скопје.
- **Пенушлиски, К.** (1968) 10 книги од Македонското народно творештво: *Обредни и митолошки песни*, Македонска книга, Скопје.
- **Петковски, Р.** (2007) *Симболиката на декоративните елементи третирани на римските споменици меѓу средниот тек на Аксиј и Стримон*, Патримониум, МК, Списание за културно наследство – споменици, реставрација, музеи, Година 1, број 1-2 /2007, Скопје;
- **Петрушевски, М. Д.** (1982) *Илијада*, Препев, предговор, увод и објасненија, Македонска книга, Скопје.
- **Плутарх,** (2008) *Напоредни животописа. Ликови од историјата на древна Македонија*, Historia Antiqua Macedonica, Книга 7, превод од старогрчки јазик Саракинки, В., коментари Пројева, Н., Скопје.
- **Rode, E.** (1991) *Psyche, Kult duše I vera u besmrtnost kod Grka*, Novi Sad.
- **Ристески, С. Ј.** (1999) *Посмртниот обреден комплекс во традиционалната култура во Мариово*, Прилеп.
- **Тановић, С.** (1927) *Српски народни обичаји у ђевђелиској кази*, Српски Етнографски зборник, књ. XIV, Београд.
- **Фласелјер, Р.** (2002) *Грција во времето на Перикле*, Скопје.
- **Чајкановић, В.** (1924) *Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни*, Књига 13, Студије из религије и фолклора, Београд.
- **Ђорђевић, Р. Т.** (1930) *Наш народни живот*, Књига прва, Београд.
- **Ђорђевић, Р. Т.** (1938), *Зле очи у веровању Лужних Словена*, Српски етнографски зборник, књ. LII, Живот и обичаји народни књ.23, Београд.
- **Шевалие, Ж., Гербран, А.** (2005) *Речник на симболите*, Митови, соништа, обичаи, гестови, облици, ликови, бои, броеви, Табернакул, Скопје.

Lidija KOVAČEVA

THE CULT OF THE DEAD IN THE ANCIENT GREEK AND THE MACEDONIAN FOLK TRADITION

Summary

The development of the cult of the dead in the Ancient Greek and the Macedonian folk tradition is conveyed throughout belief and customs which are carried by the funerary ritual, and are related to the act of death, and the process of transfer of the deceased into a different existential level. In the ancient people, the key motif in the formation of the cult of the dead was created by the fear and folk belief that spirit of the deceased will return from the world of the dead in to the world of the living, as well as their suffering and roaming between the worlds, if a proper funeral was not given. The fear that they had for the deceased was the fright from antagonism and it was created by several mythic funerary rites and the impressive methods of burial, known as the *cult of the dead*, which had endeavored to protect the community from the destructive and unfavorable power.

The Ancient Greek and the Macedonian tradition have various customs and beliefs in preparing the deceased in the sending to “other” world, which to a degree correspond with the funerary rites in other people, but do to some specific characteristics they present the folk tradition. The funerary rites in both

folk traditions are initiate after the death of a person in the family, and follow to the moment of burial and can be divided in three parts: the vigil of the deceased (*prosthesis*): taking the body of the deceased from the home and carrying him in a procession (*ekhpora*), digging the grave and the funeral.

Although the contemporary society today has an opinion that the ancient funerary rites are forgotten, they had a period of development to satisfy the living, and to articulate human sorrow and pain, as well as admiration, even hope. An unavoidable conclusion in the Ancient Greek and the Macedonian folk tradition is that the old beliefs and rites on these areas are present till day, sometimes changed as result of the contemporary belief, and in some rural areas they are identical to the period when they were started. Both folk traditions are abounding with many funerary customs that correspond to certain acts. However according to specific features the Macedonian funerary rites they mark the Macedonian folk tradition, and are interpreters and protectors of the identity of the Macedonian people.

